

УДК 78.07:784.4

orcid.org/0000-0001-7470-1414; doi: <http://dx.doi.org/10.30970/vas.20.2019.10643>

РУКОПИСНІ ЗБІРНИКИ БАКАЛЯРІВ – ПОПЕРЕДНИКИ ДРУКОВАНИХ ШКІЛЬНИХ СПІВАНИКІВ ОСТАНЬОЇ ТРЕТИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Галина МЕДВЕДИК

*Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
кафедра музикознавства та фортепіано,
вул. Івана Франка, 11, Дрогобич, Україна, 82100,
тел.: (+3803244) 23390; e-mail: medvedyk.halyna@gmail.com*

Бакалярські (учнівські) рукописні співаники укладали та переписували щонайменше від початку XVIII століття. У статті констатується, що ці збірники були ранньою формою фіксації пісенних текстів, які бакаляри могли диференційовано використовувати як в побутовому музикуванні, так і в освітньому процесі. Серед таких співаників є унікальний рукописний конволют з архіву Івана Франка (Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України, № 4791), до якого увійшли фрагменти різних пісенних збірників, створених у період від 1756 року до першої чверті XIX століття. Коротко охарактеризовано соціокультурний контекст функціонування рукописної бакалярської практики, звернено увагу на найбільш відомі тогочасні рукописні співаникові пам'ятки. Вперше зроблено вибірковий археографічний опис конволюту, подано ініцітарій пісенних текстів збірника М. Кирницького – Т. Барницького, введено до наукового обігу важливі маргінальні записи збірника, розглянуто деякі пісенні тексти.

Ключові знаки: бакалярський (учнівський) співаник, археографія, ініцітарій, світська пісня, архів І. Франка.

Постановка питання. Дослідження історії виникнення та становлення видавничої практики спеціальних шкільних співаників (60-ті рр. XIX – перша третина XX ст.) в українській науковій думці мало вивчена сторінка національної музичної культури та освіти. Сьогодні ми ще не маємо створеної музично-бібліографічної інформаційної бази даних про опубліковані співаники, відтак неможливо оцінити всю повноту їх репертуарів, підготувати вичерпний ініцітарій пісенних текстів. Поки-що можемо аналізувати лише вибрані, загальновідомі шкільні співаники та давати їм побіжну наукову оцінку. Зовсім не досліджена генеза шкільного співаникового видавничого руху, яку є підстави розглядати в контексті рукописної кодифікаційної співаникової практики XVIII – середини XIX ст., зокрема, аналізуючи внесок у її розвиток переписувачі-бакалярів, які укладали для себе рукописні збірники, в яких ретельно фіксували пісні різноманітної тематики: від релігійної до світської, морально-дидактичної, інколи навіть свого авторства. Всі перелічені питання і становлять **актуальність** дослідження.

Мета статті полягає у тому, щоб привернути увагу до рукописних співаників XVIII – середини XIX ст. ст., які укладені та переписані бакалярами (школярами)

та розглянути їх як такі, що стали праобразами перших друкованих шкільних співаників у другій половині XIX століття.

Методологічну базу дослідження становлять методи джерелознавчо-історичної реконструкції (збір, адаптація інформації, вивчення й аналіз матеріалів) та історико-культурологічний.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні існують лише декілька статей, в яких побіжно розглядаються окремі шкільні співаники, а також короткі рецензії на них, які здебільшого публікували у галицькій пресі у першій третині XIX ст, тобто у той час, коли ця едиційна практика проходила період свого становлення та розвитку. Такі невеликі рецензії з'являлися у львівських часописах "Діло", "Учитель", "Учительське слово" та ін. Їх авторами були Ф. Колесса, Ст. Людкевич, М. Моравецький, І. Ющишин та ін. [5, 88–104].

У 90-х роках XX ст. до джерелознавчо-бібліографічної роботи над шкільними співаниками почасти звертався в контексті музично-педагогічних досліджень Святослав Процик, який перевидав шкільний співаник Ф. Колесси [9].

На потребі дослідження історії видань шкільних співаників та використання цього музично-педагогічного досвіду в освітньому процесі початку XXI століття наголошують й сучасні музикознавці, адже музичні тексти цих видань варті наукової оцінки; чимало шкільних співаників укладали українські композитори. Приміром, про "Шкільний співаник" К. Стеценка згадує Б. Фільц в оглядовому розділі академічної "Історії української музики" [10, 141–144]. Інформація про ці збірники є у розвідках інших сучасних українських музикознавців (Г. Карась, І. Матійчин, М. Черепанин, Л. Шегда).

Виклад основного матеріалу дослідження. Складність цього дослідницького питання полягає в тому, що шкільні співаники зовсім не розглядаються крізь призму їх генези, без чого важко прослідкувати передумови започаткування практики публікацій друкованих шкільних співаників у другій половині XIX століття. До того ж часу основну функцію кодифікації та поширення пісенних текстів виконували приватні рукописні співаники, серед яких були й збірники, укладені бакалярами (тобто, учнями). З-поміж іншого, завдяки цій бакалярській (школярській) рукописній практиці готувався соціокультурний ґрунт для появи спеціальних шкільних друкованих співаників. Тому пошук та наукове опрацювання бакалярських рукописів є важливим завданням не тільки для музичного джерелознавства, але і у контексті зародження практики нотних видань шкільних співаників. У такому ж ракурсі можна аналізувати і друковані василіянські катехізми другої половини XVIII–XIX століть, які нерідко супроводжувалися публікаціями текстів пісень релігійно-дидактичного змісту, котрі згодом увійшли й до репертуарів шкільних співаників. Проте, і це питання мало вивчене. Тому комплексне дослідження раннього етапу едиційної практики шкільних співаників (60-ті роки XIX ст. – перша третина XX ст.) неможливе без аналізу бакалярської рукописної традиції, яка готувала появу друкованих шкільних пісенників на зламі XIX–XX століть.

Найдавнішим рукописним бакалярським збірником, який зберігся до нашого часу є Зарваницький співаник (Тернопільщина) першої чверті XVIII століття. Його 1898 року ввів до наукового обігу Михайло Грушевський, який писав: "всі наведені записи вказують на школу, школярську сферу. В сих бакалярських кругах співаник мабуть і потім обертався" [1, с. 134–171]. Ще одним відомим бакалярським збірником є співаник Степана Вагановського, теж з Тернопільщини (середина XVIII ст.) [1, с. 4]. З цього ж регіону був і бакаляр Федір Сумовський (Східна

Галичина, Золочівщина, 1750–1761 роки), який до свого співаника записав також власні пісенні тексти, як і С. Вагановський¹.

Перелік відомих та ще більшої кількості маловідомих співаників XVIII століття можна продовжувати. Такі ж співаники уклали й у першій половині XIX століття, хоча в цей період часу укладачі вже не іменували себе бакалярами, а учнями, гімназистами, інколи студентами. Репертуар та тематика їх збірників мало чим різнилася від співаників XVIII століття. Це свідчить про тяглість бакалярської співаникової практики, хоча пісенний репертуар поступово оновлювався. Це, наприклад, підтверджує репертуар співаника, який уклав учень першого гімназійного класу Василь Продан з Чернівців (1825 р.) [3, с. 88, 128–130]. Окрему групу “не бакалярських” збірників складають співаники XVIII–XIX століть, укладені дидасками, вчителями, дяковчителями. Їх рукописи теж можна розглядати в контексті передумов зародження едиційної співаникової шкільної практики.

В Архіві Івана Франка зберігається чимала колекція рукописних співаників XVIII–XIX століть. Переважна більшість із них – це рукописні пам’ятки української духовнопісенної культури доби Бароко та Романтизму. Співаників із текстами світських (народних) пісень у колекції І. Франка не багато. Один із них переписаний на початку XIX ст. Йдеться про співаник 1821 року, котрий належав Михайлу Кирницькому. Його збірник І. Франко отримав від отця Богдара (Богдана) Кирчова з с. Довге (тепер Сколівського р-ну Львівської обл.) [11]. Цей рукопис зберігся у конволюті з різноманітними записами українських та польських духовних пісень XVI – XVIII ст. Оскільки мова йде про співаник, який складається з фрагментів збірників, створених у різні десятиліття середини XVIII – поч. XIX ст., то не дивно, що на аркушах всього конволюту зустрічаються записи переписувачів та власників. Але тільки та частина зшитку, яка належала Михайлу Кирницькому є цілісним, датованим документом, зі збереженою пагінацією, містить важливі маргінальні записи. Більш детально з цим волинсько-галицьким конволютом, складовою частиною якого є співаник М. Кирницького, пропонуємо ознайомитися на основі археографічного опису документу:

Архів Івана Франка, № 4791 (Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Тараса Шевченка НАН України).

Збірник українських та польських пісень різної тематики (духовні та світські); 1759 – 1821 pp.; 126 арк.; 8° (9×12,5 см.); скоропис, півустав; мова: церковнослов’янська української редакції, українська, польська; деякі українські пісенні тексти записані польськими літерами; деякі пісні польською мовою записано кирилицею; коричневий та чорний чорнило; без нот; подекуди кіноварні ініціали, частина текстів зафіксовано у рамках; велика кількість водяних знаків (в уривках, не піддаються атрибуванню).

Вельми цікаві маргіналії збірника. Маємо, зокрема, записи зроблені “студентом Єжи (?) Гловінським з 1-ї класи в Белзі”, поповича Белінського з Острога (1759 р.), бакаляра Андрія Мединського, бакаляра Кривицького (ймовірно, походив з с. Кривиці теперішнього Дубровицького р-ну Рівненської обл., 1791 р.) та інші. На верхньому та нижньому форзаці автограф Івана Франка зі змістом пісень та датою: “Кирникий. Пісні свіці”, “29. IX. 1889 р.”.

У збірнику, який належав М. Кирницькому маємо два важливі маргінальні записи: “Пісні св’тцкія. Михаил К’ѣр’ѣнцкій, оученик клясы 1” (арк. 81), “Сіі

¹Зарваницький співаник зберігається у ЛННБ ім. В. Стефаніка, С. Вагановського у бібліотеці Ужгородського національного університету, Ф. Сумовського у Національному музеї ім. А. Шептицького у Львові.

кантики или п'єсні св'ѣцкіі для забави а розривки [каждий день] вшиляко(й) написал многогрѣшний [...] Тимофе(й) Барницкий в весѣ [не читается] року Божія 1821, мѣсяца септемврія, дня першого” (81 зв.).

Подаємо інципітний перелік текстів цієї частини:

Арк. 81 — П'єснь св'ѣцка: “На золотой горѣ, пресвятой соборѣ...”.

Арк. 85 — П'єснь св'ѣцка до охоти вшелякой: “Станьмо брата в коло...”.

Арк. 87 — П'єснь св'ѣцка на крестинах до забави: “А ми прийшли з Божого дому...”.

Арк. 89 — П'єснь св'ѣцка о п[']янстві: “Фляшка моя потѣха, килішок моя радість...”.

Арк. 90 зв. — П'єснь св'ѣцка дяк'ївская до охоти: “Благословляю Господа на всякое время...”.

Арк. 92 зв. — П'єснь св'ѣцка дяківська: “Ой, мати, мати, есть дяк у хаті...”.

Арк. 95 — П'єснь св'ѣцка о м'їзерном чоловіку: “А кто на св'ѣтѣ без долѣ родился...”.

Арк. 98 зв. — П'єснь св'ѣцка до забави: “І кто ж на св'ѣтѣ угаждає жити...”.

Арк. 100 — П'єснь св'ѣцка українська до розривки: “Ляментует Україна из великим жалем...”.

Арк. 102 — П'єснь св'ѣцка до розривки: “Чого я смутний, чого журюся...”.

Арк. 103 зв. — П'єснь св'ѣцка о коханю: “О, як серцу не нудити, кого любити не видѣти...”.

Арк. 105 — П'єснь св'ѣцка до розривки і забави: “Гей, учинив горобець на прип'єчку жнива...”.

Арк. 107 зв. — П'єснь св'ѣцка о милості і коханю: “Красная дѣвчино, коханю причино...”.

Арк. 109 — П'єснь св'ѣцка до забави: “Тяжкая рѣч любити...”.

Арк. 111 — П'єснь св'ѣцка до охоти: “Гей, дѣвчинонько, ягнатоїка в поле...”.

Арк. 114 — П'єснь св'ѣцка: “Казав минѣ (sic!) мой батько погнати кози...”.

Арк. 116 — П'єснь св'ѣцка козацька до забави: “За ворѣтми снѣжок моросить, ой там козак забит лежет (sic!)...”².

Арк. 118 зв. — П'єснь св'ѣцка о ляшку з русином: “Ішов ляшок із Варшави...”.

Арк. 121 зв. — П'єснь св'ѣцка до розривки: “Ци вибрався Кочубай, Кочубай на войну з ляхами...”.

Арк. 123 — П'єснь св'ѣцка до забави: “Летѣв чорный жук, жук...”.

Арк. 125 — П'єснь св'ѣцка до забави: “Гей, бѣда, бѣда чайці нибозѣ (sic!)...”.

Арк. 126 — П'єснь св'ѣцка до розривки. Rozmowa Mazura z Rusinom: “Hej, rusinie, rusinie, iakze ci imie, powiedz...”.

У першій частині збірника зустрічають і інші світські пісні (“Вандрувало два дяченька зо Львова, зо школи”, “Над Дунаєм глибоким стоїть терем високий”, “Бідна ж моя головонька, я на світі сиротинонька, ні мамуся, ні татуся”, “Ах, біда ж бо чайці, чаєцці небозі”). Загалом же переважну більшість текстів збірника складають понад сім десятків духовних пісень українською та польською мовами.

Іван Франко не досліджував усі тексти співавника. Лише деякі пісні з репертуару цього списку контекстуально викликали його зацікавлення. Приміром, в одній із статей ним зроблено побіжне текстологічне опрацювання пісні про Кочубея. Він, зокрема, провів паралелі з текстом, котрий опублікував Яків Головацький (“Ей, поїхав Коцюба до бою з ляхами, та взяв собі самопал і лук зі стрілами”). Згадано

² Текст місцями погано читається.

у праці і про запис цієї пісні в рукописі Валашкевича 1789 року, а також про публікацію Вацлава (Залеського) з Олеська. Окрему невеличку розвідку І. Франко присвятив пісні “Ішов ляшок із Варшави...” [12].

Чимало інших пісень рукопису, зафіксованих у цьому співанику, теж викликали зацікавлення дослідників. Наприклад, пісню “Над Дунаєм глибоким...” Михайло Возняк розшукав у записах співаника Степана Вагановського з Тернопільщини. Натомість Вацлав з Олеська вперше опублікував пісню “А ми прийшли з Божого дому...” [11, с. 208–209].

Добре відомою, завдяки різним рукописним співаникам XVIII ст., є пісня Олександра Падальського “А хто на світі без долі родився, тому світ марне, як коло точився...”. Вперше до наукового обігу її ввів І. Франко, опублікувавши на сторінках “Киевской старины” (1889) [7, с. 272–284]. М. Возняк, у своїх “Матеріалах”, переклав з російської цитату І. Франка, де він розлого характеризував О. Падальського як чоловіка, котрий був “близько знайомим з життям народу, живучим разом з народом, і хоч досить на ті часи грамотним, але все таки далеким від властивого тодішнім грамотіям згідного відношення до простого народу. Щира жура, що пробивається з усіх стихів його вірші і виявляється просто, природно й без вишуканих фраз, властивих наприклад польській поезії того часу, вказуючи нам в авторі чоловіка нещасливого, покривдженого долею, яким міг бути бідний руський священик у далекому гірському селі “на вівсянім хлібі”, що почував у душі порив до вищого умовного життя і не знаходив у своїм середовищі ніякої підмоги, а противно мусів тратити цілий засіб своєї енергії на дрібничкову боротьбу за існування” [3, с. 230–284.]. На думку Михайла Возняка “пісня безумовно західноукраїнського походження. Про Падальського, що акростихом закріпив своє авторство, немає жодних даних: усі здогади Франка, що першим опублікував цього вірша, щодо автора та його походження поетична видумка” [3, с. 333].

Висновки. Репертуару збірника Т. Кирницького – М. Барницького відображає їх зацікавлення піснями народного походження, так званими “свіцькими”. Серед них є щонайменше дві авторські: “Ой, горе тій чайці-небозі” (приписують гетьману Івану Мазепі), “А хто на світі без долі родився” (створив Олександр Падальський, згідно акровірша). Пісні духовні, які часто записували до своїх співаників бакаляри, у цьому рукописі відсутні. Але загалом, коли проаналізувати репертуари більшості бакалярських співаників XVIII століття та аналогічних збірників першої половини XIX століття, то можна стверджувати, що їх укладачі-переписувачі намагалися фіксувати пісні різного змісту: від релігійного до світського. Згодом, ця традиція була закріплена і у друкованих шкільних співаниках. З огляду на це, виникає необхідність опрацювати всі репертуари всіх бакалярсько-учнівських співаників XVIII – першої половини XIX ст. та на цій основі підготувати інципітарій пісенних текстів. Тільки тоді матимемо остаточну змогу зробити порівняльний аналіз репертуарів рукописних та друкованих співаників, відтак на цій основі робити подальші висновки.

Список використаної літератури

1. Возняк М. Два співаники половини й третьої четвертини XVIII в // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Львів, 1922. Т. СХІІІ. 160–161.
2. Возняк М. Історія української літератури. У двох книгах. Вид. друге, випр. Львів : Видавництво “Світ”, 1994.

3. Возняк М. Матеріяли до історії української пісні і вірші // Українсько-руський архів. Львів, 1913. Т. IX. 230–231.
4. Грушевський М. Сьпіваник з початку XVIII в. // ЗНТШ. Львів ;, 1897. Т. XV. С. 1–48.
5. Медведик Г., Медведик Ю. Українські композитори — укладачі перших шкільних співаників кінця XIX – першої третини XX століть // Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство. 2016. Вип. 17. С. 88–104.
6. Медведик Ю. Рукописний збірник духовних пісень: шлях від укладача до дослідника (соціальний статус переписувача, науково-пошукова місія колекціонера) // Науковий вісник НМАУ ім. П. Чайковського. Вип. 88 : Старовинна музика — сучасний погляд. Київ, 2009. С. 213–226.
7. Мирон [Франко І.]. П'єсн'ѣ о св'ѣт'ѣ // Киевская старина. 1889. Т. XXIV. Январь, Февраль и Март. С. 741–744.
8. Франко І. Студії над українськими народніми піснями. [Додатки й поправки] // ЗНТШ. 1912. Т. CXI. Кн. V. С. 25–52.
9. Філарет Колесса. Шкільний співаник: з педагогічної спадщини / Філарет Колесса / заг. ред., післямова та прим. Святослава Процика. Київ : Музична Україна, 1991. 224 с.
10. Фільц Б. Обробки народних пісень для сольного співу // Історії української музики : Т. 4 : 1917–1941. Київ: Наукова думка, 1992. С. 141–144.
11. Хроніка українсько-руського Наукового товариства у Львові. – Львів, 1900. – Ч. 4. Вересень-грудень. С. 18–22.
12. Wacław z Oleska. Piesni polskie i ruskie ludu galicyjskiego. Львів, 1833. 184 s.

References

1. Vozniak M. Dva spivanyky polovyny y tretoi chetvertyny XVIII v // Zapysky Naukovoho tovarystva im. Shevchenka. Lviv, 1922. T. CXIII. 160–161. [in Ukrainian].
2. Vozniak M. Istoriiia ukrainskoi literatury. U dvokh knykhakh. Vyd. druhe, vypr. Lviv : Vydavnytstvo “Svit”, 1994. [in Ukrainian].
3. Vozniak M. Materiialy do istorii ukrainskoi pisni i virshi // Ukrainko-ruskyi arkhiv. Lviv, 1913. T. IX. 230–231. [in Ukrainian].
4. Hrushevskiy M. Spivanyk z pochatku KhVIII v. // ZNTSh. Lviv:, 1897. T. XV. S. 1–48. [in Ukrainian].
5. Medvedyk H., Medvedyk Yu. Ukrainski kompozytory — ukladachi pershykh shkilnykh spivanykiv kintsia XIX – pershoi tretyny XX stolit // Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia mystetstvoznnavstvo. 2016. Vyp. 17. S. 88–104. [in Ukrainian].
7. Myron [Franko I.]. Pism o sviti // Kievskaiia staryna. 1889. T. XXIV. Yanvar, Fevral y Mart. S. 741–744. [in Russian].
8. Franko I. Studii nad ukrainskymy narodnimy pisnia—my. [Dodatky y popravky] // ZNTSh. 1912. T. CXI. Kn. V. S. 25–52. [in Ukrainian].
9. Filaret Kolessa. Shkilnyi spivanyk: z pedahohichnoi spadshchyny / Filaret Kolessa / zah. red., pisliamova ta prym. Sviatoslava Protsyka. Kyiv : Muzychna Ukraina, 1991. 224 s. [in Ukrainian].
10. Filts B. Obrobky narodnykh pisen dlia solnoho spivu // Istorii ukrainskoi muzyky: T. 4 : 1917–1941. Kyiv: Naukova dumka, 1992. S. 141–144. [in Ukrainian].
11. Khronika ukrainsko-ruskoho Naukovoho tovarystva u Lvovi. – Lviv, 1900. – Ch. 4. Veresen-hruden. S. 18–22. [in Ukrainian].

12. Waclaw z Oleska. Piesni polskie i ruskie ludu galicyjskiego. Львів, 1833. 184 s. [in in Polish].

Стаття надійшла до редколегії 20.08.2019.

Прийнята до друку 25.09.2019.

BACHELOR'S MANUSCRIPT COLLECTIONS AS A AS PREVIOUS SCHOOL SONGS COLLECTIONS THE LAST THIRD OF THE NINETEENTH CENTURY

Halyna MEDVEDYK

*Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University,
Department of Musicology and Piano,
11 Franko Str., Drohobych, Ukraine, 82100
tel.: (+3803244) 23390; e-mail: medvedyk.halyna@gmail.com*

Relevance of the study. Prerequisites for the emergence of the practice of printing special school singers (60-ies of the XIX - the first third of the twentieth century) in Ukrainian scientific thought have been little studied. Today there is no music-bibliographic information base on these publications, analysis of their repertoires, no creation of song lyrics. Only a small number of these singers have been partially investigated so far. Before the first printed singers appeared, the primary function of codifying song lyrics was performed by private handwritten singers who composed in the 18th and first half of the 19th century. Most of them have not been investigated either.

The subject of the study is to draw attention to the manuscript singers of the 18th – mid 19th centuries. which were concluded and transcribed by bachelors (students) and regarded as having become the prototype of the first printed school singers in the second half of the nineteenth century. The main focus is on the unique Galician-Volyn manuscript singer (compendium), which included parts of various baccalaureate collections created for the period 1759–1821. The manuscript is kept in the Ivan Franko Archive (Institute of Literature of Ukraine. No. 4791).

Methodology of the study. The basis of the study consists of: the method of historical reconstruction, applies the historical review analysis and synthesis are applied.

Scientific novelty. The article analyzes a unique handwritten school singer from 1759 to 1821. Among the scribes and owners of some parts of the collection, as evidenced by marginalia, were bachelors from the cities and villages of Galicia and Volhynia was presented to Ivan Franko by a well-known Enlightenment figure in Galicia, Bohdar (Bohdan) Kyrchiv. circulation of important marginal records of the collection, evaluation of the singer's content, analysis of individual song texts, etc. The overwhelming majority of analytical material was introduced before the scientific circulation, and some secular texts were first considered by Ivan Franko.

Conclusions. The source analysis of the handwritten singer, which included fragments of several manuscript collections of 1759 – 1821, allows marginal records to confirm: during the XVIII - the first half of the nineteenth century. The prerequisites for the appearance of the first printed school singers were gradually formed. This is evidenced by the song repertoire of the collections, partly by their structure, the need and the interest of bachelors in creating handwritten singers for their own needs. It is remarkable that this evolutionary path from the manuscript to the print edition has passed through the centuries Ukrainian literary writers, collectors of spiritual songs, the first printed singers with texts of secular (folk). In the second half of the nineteenth century. the need for the creation of printed school singers, whose genesis has been documented since the beginning of the eighteenth century, has finally matured.

Keywords: song book, Ivan Franko, manuscript, marginal notes.